

Biti Židov na hrvatskom selu: Skica za portret Juliusa Manna, lekeničkog trgovca i mecene (1870.-1943.?)

Ovaj rad pokušaj je davanja kratkog biografskog prikaza života i djela Juliusa Manna, lekeničkog trgovca, posjednika i mecene židovskog podrijetla. On je živio i djelovao krajem 19. i u prvoj polovini 20. stoljeća te je ostavio neizbrisiv trag u lokalnoj prošlosti. Ujedno, on će biti i prikaz tragične sudbine pripadnika nacionalnih i vjerskih manjina u Lekeniku.

Umjesto uvoda

Istraživački interes povjesničara u Hrvatskoj u zadnjih nekoliko desetljeća okrenuo se od bavljenja političkom poviješću u užem smislu riječi k istraživanju raznih etničkih, nacionalnih, vjerskih, pa i rodni i spolnih skupina, te je rezultirao mnogim vrijednim radovima. Iako se takvim pristupom došlo do vrlo vrijednih saznanja, svakodnevni život pojedinaca unutar tih istih skupina, zbog čestog fokusiranja na kolektiv i veća središta, u manjim je mjestima ostao slabo istražen. Poviješću Židova na hrvatskim prostorima bavili su se mnogi vrijedni autori: Ivo Goldstein, Melita Švob, Mirjana Gross, u novije vrijeme Ljiljana Dobrovšak i brojni drugi. Oni su uspješno razriješili mnoge historiografske probleme vezane uz Židove. Unatoč tome, naponi na rasvjetljavanju povijesti Židova u Hrvatskoj se nastavljaju, pogotovo jer nam i dalje za određena razdoblja, između ostalog, „nedostaju brojne lokalne povijesti židovskih zajednica, koje bi pružile sliku ukupne djelatnosti židovskog stanovništva“.¹

Ovaj rad usredotočit će se na primjer odabranog pojedinca u jednom mjestu kontinentalne Hrvatske. Život i djelovanje te nestanak izdanaka židovske obitelji Mann nije samo tu jer svaka priča, pa i ona najmanja, mora biti ispričana, već služi kao poticaj za mnoga slična istraživanja koja će tek uslijediti.

Lekenik, mjesto na južnom kraku Turopolja, na prometnom pravcu iz Zagreba prema Sisku, nekome će možda zazvoniti u uhu kad se spomene američki film

¹ DOBROVŠAK 2012: 427.

Guslač na krovu iz 1971., dobitnik triju Oskara.² Naime, taj ekranizirani mjuzikl o problemima Židova u sutonu Carske Rusije sniman je dobrim dijelom upravo u Lekeniku, dakle fokusu ovoga rada. Na žalost, u doba snimanja filma u mjestu više nije bilo nijednog pripadnika židovske vjerske zajednice, koja je, kao što ćemo vidjeti, definitivno mnogo doprinijela razvoju ovog mjesta.

Julius Mann je zanimljiva, a opet dosad neistražena osoba. Vremenski određene njezine radne akcije, idući kronološkim redoslijedom, bit će na međuračun i razdoblju Drugog svjetskog rata, čime će se poklopiti sa završetkom njegovog života. Mikrohistorijski, „gingzburgovski“ fokus rada na Juliusa Manna i ostale lekeničke Židove kao ljudski centar priče, koristit će se kao okvir iz kojeg će se promatrati zbivanja u samom mjestu, ali i široj okolini. Rad će pokušati opravdati premisu kako se dobar dio onodobnih događanja može objasniti kroz upoznavanje s mikrokozmosom nekog mjesta i životom pojedinca ili manje grupe pojedinaca u njemu.

Izvori koji su korišteni u ovom pokušaju rekonstrukcije su raznoliki. Jedan njihov dio pripada lokalnoj provenijenciji. S jedne strane nedostatak ikakvih pisanih zapisa koje bi ostavio sam Julius Mann ili netko iz njegove bliže okolice je razumljiv jer je sama obitelj nestala, a njihova imovina konfiscirana od strane režima NDH, da bi kasnije u tom obliku bila preuzeta od novog, jugoslavenskog socijalističkog sustava. Ipak, ostala su zapisana vrijedna svjedočanstva njegovih suvremenika. Jedan od boljih primjera tih svjedočanstva je Spomenica Župe Uznesenja Blažene Djevice Marije Peščenica koju je za svog službovanja u toj župi od 1931. do 1956. vodio župnik Karlo Josip Iskra. Upravo će njegove rečenice, makar se slabo odnose na samog Manna, poslužiti kao dragocjeno svjedočanstvo za naše istraživanje, a koristit će se i drugi vrijedni materijali koji se danas čuvaju u župnoj arhivi u Lekeniku susjednoj Peščenici.³ Uz to „lokalno“ gradivo, dosljedno je korišteno vrijedno gradivo više fondova i zbirki, koje se čuva u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu (HR-HDA), prvenstveno ono koje se odnosi na Juliusa Manna, Židove i situaciju u Lekeniku do 1945. godine. Uz to su korištene nažalost malobrojne novinske vijesti.

² The 44th Academy Awards (1972.) Nominees and Winners. <http://www.oscars.org/awards/academyawards/legacy/ceremony/44th-winners.html> (posjet 18. 8. 2013.)

³ Župni arhiv Župe Uznesenja Blažene Djevice Marije Peščenica (dalje: ŽA Peščenica), Spomenica Župe Uznesenja BDM Peščenica (dalje: *Spomenica...*). Zahvaljujem sada već bivšem upravitelju Župe Uznesenja BDM Peščenica Marku Cvitkušiću na povjerenju i dozvoli za korištenje gradiva župnog arhiva.

*Položaj Židova u Banskoj Hrvatskoj u vrijeme dolaska
obitelji Mann u Lekenik*

Položaj Židova u cijeloj Ugarskoj, pa tako i Banskoj Hrvatskoj za vrijeme naseljavanja Mannovih nije bio lagodan. Kao stanovništvo oni su se vjerski, pa i profesionalno-staleški razlikovali od masa s kojima su dolazili u kontakt. Predrasude prema Židovima, koje su postojale u srednjem i ranom novom vijeku u Srednjoj Europi, a proizlazile većinom iz vjerskih, ali i laičkih motiva, nastavile su se i dalje. Ovdje treba razlikovati antijudaizam koji je bio vjerski motiviran te je za premisu imao okrivljavanje Židova za smrt Isusa Krista, ističući pritom nadmoć kršćanstva, ali nastojeći privući Židove na konverziju, od antisemitizma koji je isticao neprijateljstvo prema Židovima kao grupi, s izraženim predrasudama prema njihovim fizičkim i moralnim karakteristikama, koje su bile rezultat iracionalne generalizacije i pretjerivanja.⁴ Broj Židova koje nalazimo u hrvatskim krajevima u ranom novom vijeku bio je minoran. Unatoč tome, Ugarski sabor je 1697. donio odluku da na prostoru civilne Hrvatske nekretnine mogu posjedovati samo osobe rimokatoličke vjere, dok je 1729. isti Sabor potvrdio odluku o zabrani stalnog boravka svim osobama koje nisu bile rimokatolici na istom području. Iako se pri donošenju ovih odluka prvenstveno mislilo na protestante, zabrane su se odnosile i na Židove, pa su se isti morali odseliti iz civilne Hrvatske.⁵ U to doba Židovi su dolazili u hrvatske krajeve gotovo isključivo kao putujući trgovci, obično prigodom nekoga sajma.

Prema obiteljskoj predaji, Mannovi su došli u hrvatske krajeve s prostora tadašnje Ugarske već prije 250 godina. Navodno su se nakratko prvo naselili u okolici Zagreba, da bi odatle otišli u Karlovac gdje se navodno spominju 1774. godine.⁶ To bi značilo da su se možda naselili prije patenta o toleranciji Josipa II. iz 1783., kojim je dopušteno pravo naseljavanja Židova u ugarsko-hrvatskom dijelu Monarhije.⁷ Od izdavanja ovoga patenta Židovi su se mogli slobodno kretati cijelom Monarhijom, posjećivati javne lokale i stanovati među kršćanima, a dopušteno im je i osnivanje škola. Ipak, još nisu dobili pravo na posjedovanje vlastitih nekretnina, kao i zemljišta i zgrada za bogoslovne općine, osim ako za to nisu dobili dozvolu od cara, neke institucije ili utjecajnije plemićke obitelji.⁸

⁴ DOBROVŠAK 2003: 42.

⁵ ŠVOB 2004 (Vol. I): 33., DOBROVŠAK 2005b:128-131.

⁶ GOLDSTEIN i KOVAČ [s.a.], „Hinko Mann“, neobjavljena natuknica *Židovskog biografskog leksikona* Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža. Zahvaljujem djelatnicima Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža Vlatki Dugački i Krešimiru Reganu na povjerenju, vrijednim informacijama te ustupljenim materijalima.

⁷ DOBROVŠAK 1997: 77.

⁸ DOBROVŠAK 2005b: 131-132.

Od tog doba Židovi se sve češće naseljavaju u hrvatske krajeve, najviše s prostora tadašnje Ugarske. Zbog lošeg zakonodavnog položaja Židovi su i dalje bili nestalni element u hrvatskim sredinama. Morali su se često seliti, pogotovo jer im je pravo stalnog naseljavanja i dalje bilo uskraćeno, a sve od 1749. pa do 1846. ostale su na snazi i ponižavajuće „tolerancijske takse“, kojima su glavari židovskih obitelji vladaru ili gradu u koji su radi trgovine dolazili, plaćali pristojbu za ženidbu, dozvolu za boravak ili dolazak na sajam.⁹

Sudeći po svemu ovome, dolazak Mannovih u Bansku Hrvatsku u drugoj polovini 18. stoljeća mogao se odigrati samo voljom neke istaknute plemićke obitelji kojoj bi onda služili.¹⁰ I doista, tako je za naseljavanje obitelji Mann u hrvatske krajeve zaslužna velikaška obitelj Erdödy, na čiji posjed u Lekeniku dolaze. Izdanak obitelji Mann, Hinko Mann, spominje se kao „osobni Židov“ (njem. *Leibjude*) grofa Erdödyja, te se prema obiteljskoj predaji već u dječjačkoj dobi iz Karlovca preselio na njegov posjed u Lekeniku, selo smješteno 20 km od Siska.¹¹ Unatoč svemu navedenome, zapis u matičnoj knjizi umrlih Židovske bogoštovne općine u Zagrebu kontradiktoran je obiteljskoj predaji. Prema spomenutom zapisu iščitavamo da je rodonačelnik hrvatske grane obitelji Mann – sam Hinko. Prima matičnoj knjizi umrlih čini se da je on došao u Hrvatsku, jer je pod njegovim mjestom rođenja ostao upisan Rechnitz.¹² Iako ne znamo je li Hinko do Hrvatske došao sam, ili u pratnji roditelja, braće i sestara, u svakom slučaju ako je rođen u Rechnitzu oko 1820., u Hrvatsku se naselio puno kasnije od onoga što obiteljska predaja govori, tj. oko četiri desetljeća poslije patenta o toleranciji iz 1783. godine. Podatak o Rechnitzu kao mjestu rođenja čak je uvjerljiv, jer je to mjesto u Gradišću, na samoj granici Austrije i Mađarske, u srednjem vijeku bilo dio ugarske županije Vas iz koje su se, između ostalog, od kraja 18. stoljeća u hrvatske krajeve počeli naseljavati Židovi. Rechnitz je inače imao staru i mnogobrojnu židovsku zajednicu koja je bila pod zaštitom velikaške obitelji Batthyány.¹³ Na kraju, za Hinka (Heinricha) Manna znamo zasigurno da je rođen oko spomenute 1820. te da je već u ranoj mladosti došao u Lekenik, gdje je za obitelj Erdödy vjerojatno obavljao razne poslove na njihovom tamošnjem imanju.¹⁴

⁹ DOBROVŠAK 2005b: 131-132.

¹⁰ DOBROVŠAK 2005b:128-131.

¹¹ GOLDSTEIN i KOVAČ [s.a.]

¹² Matična knjiga umrlih Židovske bogoštovne općine Zagreb 1878.-1904., upis 46/1892 – Hinko Mann. HR-HDA, Zbirka mikrofilmova matičnih knjiga, M-658.

¹³ Destroyed Jewish Community: Rechnitz. <http://www.scholemandfriends.com/JH/Rechnitz/JH-Rechnitz.htm> (posjet 21. 8. 2013.)

¹⁴ Zahvaljujem Hananu Greenu, po majčinoj strani nasljedniku obitelji Mann, koji iz Izraela neumorno traži podatke o svojoj obitelji. On mi je, preko Božidara Antolca, ustupio važne informacije i preslike matica Židovske bogoštovne općine Sisak iz Državnog arhiva Sisak u kojima se spominje obitelj Mann.

Židovi su u turbulentno doba revolucije 1848./1849. nakratko, do 1853., dobili pravo posjeda nekretnina i zemljišta koja su sami obrađivali.¹⁵ Tek su carskim patentom iz 1860. oni konačno dobili pravo posjedovanja nekretnina i zemljišta koja obrađuju u samostalnoj režiji i na tlu Banske Hrvatske.¹⁶ Iako je već ranije bilo pokušaja pravnog izjednačavanja Židova s ostalim stanovnicima Banske Hrvatske, Hrvatski sabor je tek 1873., nakon višegodišnjih priprema, bez velikih pompi prihvatio zakon kojim je pripadnicima „Izraelitske vjere“ osiguravao jednaka građanska i politička prava kao i ostalim žiteljima zemlje.¹⁷ Nakon stjecanja pune ravnopravnosti, a pod utjecajem ubrzane modernizacije koja je zahvatila hrvatske zemlje u drugoj polovini 19. stoljeća, Židovi se sve više emancipiraju te uzdižu na društvenoj ljestvici i postaju motor gospodarstva. „To više nisu trgovci i vlasnici trgovina te pokućarci po malim selima i gradovima, sada su to ravnopravni građani akademskih zvanja koji su po struci uglednih zanimanja, u prvom redu liječnici, pravnici, graditelji, arhitekti, umjetnici, veletrgovci, bankari i pravi industrijalci.“¹⁸ Židovi postaju punopravni dijelovi hrvatskog društva te se neometano uključuju u politički, društveni, gospodarski i kulturni život. Ipak, upravo je to izdizanje Židova kod manjeg dijela hrvatskog stanovništva izazvalo novo širenje predrasuda prema Židovima na prijelazu 19. u 20. stoljeće, koje su se počele isticati kao rasni, ekonomski i vjerski antisemitizam, a poticali su ih posebno političari, mahom pravaši-domovinaši, poput Grge Tuškana.¹⁹

Hinko Mann je nakon ukidanja kmetskih odnosa prekinuo svoje veze s obitelji Erdödy, koja je ionako sredinom 19. stoljeća prodala svoja preostala imanja u Hrvatskoj obitelji Thurn und Taxis. Nakon toga počeo je samostalno voditi prvu trgovinu otvorenu u Lekeniku. Modernizacijski naponi 19. stoljeća vidljivo su utjecali i na malo mjesto poput Lekenika, koje se prvi puta spominje već 1217. godine. U njemu je 1837. otvoren poštanski ured čiji će prvi rukovoditelj biti Josip Klempaj koji će u revolucionarnom zanosu 1848. postati prvi poštanski nadupravitelj cijele tadašnje Banske Hrvatske. Mjesto je dodatno procvalo kad

¹⁵ DOBROVŠAK 2007: 257-263.

¹⁶ DOBROVŠAK 2005b: 136-137. Grga Tuškan (Ladvenjak kod Karlovca 1845. – Sisak 1923.). Pravnik i političar. Djeluje u Stranci prava da bi se nakon raskola u njoj priključio domovinaškom krilu. Zbog raspada stranke, ali i osobne netrpeljivosti počinje napadati vođu Čiste stranke prava Josipa Franka ističući njegovo židovsko podrijetlo. Osim toga, na prijelazu stoljeća Tuškan se zbog „arhivske afere“ prisilno okreće poduzetništvu, u kojem je Židove sve više smatrao prijetnjom vlastitom gospodarskom prosperitetu. Zaključivši da su mu i u politici i u poduzetništvu najveći konkurenti Židovi, počeo je u vlastitom diskursu primjenjivati oštre antisemitske parole te na toj bazi okupljati istomišljenike. Usp. TURKALJ 2004: 1028 i KLASIĆ 2001: 178.

¹⁷ ŠVOB 2004 (Vol. I): 35, DOBROVŠAK 2007: 387-395.

¹⁸ DOBROVŠAK 2003: 35.

¹⁹ Za više o antisemitizmu u Hrvatskoj na prijelazu 19. u 20. stoljeće usp. DOBROVŠAK 2003: 92-157 te DOBROVŠAK 1997: 77-89. Za antisemitizam u gradu Sisku u istom razdoblju vidi: KLASIĆ 2001: 175-197.

je, osim cestovnog pravca iz Zagreba prema Sisku i Petrinji, u listopadu 1862. otvoren i onaj željeznički prema Sisku. Lekenik sa svojom željezničkom postajom dobiva sve više na važnosti, a s dolaskom Thurn und Taxisa jača iskorištavanje bogatog šumskog potencijala ovog kraja. Mjesto Lekenik ubrzo nakon toga postaje i sjedište općine.

U svim radnjama oko izgradnje Lekenika do kraja 19. stoljeća čini se da je trgovina Hinka Manna igrala jednu od glavnih uloga. U srpnju 1857. Hinko je oženio Rosu, djevojački Weiss (rođenu 1838.) s kojom je imao čak devetero djece: Jozefinu (r. 1858.), Katarinu (r. 1859.), Josipa (r. 1860.), Karolinu (r. 1862.), Adolfa (r. 1864.), Filipa (r. 1866.), Rozaliju (r. 1869.), Juliusa (r. 1870.) i Gizelu (r. 1879.).²⁰ Uz Hinka Manna i njegovu tek zasnovanu obitelj, u to doba u mjestu je bilo još pripadnika židovske vjerske zajednice. Prema podacima iz 1866. godine, u tadašnjem Lekeniku erdödskom je zabilježena prisutnost devetero Židova, a u susjednoj Peščenici tada ih je bilo petero.²¹ Krajem 19. stoljeća u Lekenik se naseljava i druga židovska obitelj, Fischerovi.

Hinko Mann umro je 27. ožujka 1892. u Lekeniku, a pokopan je par dana kasnije u Zagrebu, na Mirogoju. Pritom je zagrebački *Obzor*, pišući o više umrlih u gradu Zagrebu, samo šturo donio vijest da je krajem ožujka umro „Hinko Mann, 75 god., iz Lekenika prepraćen mrtav na pokop, upala pluća“.²² Ni podaci iz matice umrlih Židovske bogoštovne općine ne daju ništa više podataka o okolnostima smrti.²³

Vijesti o obitelji Mann, ali i samom Lekeniku u zadnjim desetljećima 19. i prvima 20. stoljeća su rijetkost, čak i u tjednicima i mjesečnicima koji su izlazili u Sisku kao sjedištu kotara. Vijesti koje nalazimo većinom su crtice, pa se tako Lekenik tek uzgred spomenuo vezano uz nemire koji su se 1903. pokrenuli protiv mađarizacije i „khuenovštine“. Ovi su nemiri bili čak djelomično vezani uz određene iskaze antisemitizma jer se Židove, osobito u pravaško-domovinaškim krugovima, jakima u samom Sisku, držalo strancima, doseljenicima iz drugih dijelova tadašnje Monarhije, te nenarodnim ljudima koji ni ne znaju hrvatski jezik pa su stoga spremni služiti interesima protunarodnog režima. Ovakve ideje u sisačkom kotaru osobito je podržavao *Sisački glas* i prije njega *Hrvatski radnički glas*, novine bliske izrazito antisemitski nastrojenom sisačkom pravašu Grgi Tuškani. Ipak, u samom Lekeniku, u kojem je na željezničkoj postaji bila izvješena mađarska zastava, zbog pojačanih mjera sigurnosti nije, kao u ostatku sisačkog kotara, došlo do napada na židovske radnje 1903. godine.²⁴ Za zaključiti

²⁰ Preslike matica Židovske bogoštovne općine Sisak, vlasništvo Hanana Greena.

²¹ SABLJAR 1866: 222, 307.

²² „Umrli u Zagrebu od 26. ožujka do 2. travnja“, *Obzor*, 2. travnja 1892., 4.

²³ Matična knjiga umrlih Židovske bogoštovne općine Zagreb 1878.-1904., upis 46/1892 – Hinko Mann. HR-HDA, Zbirka mikrofilmova matičnih knjiga, M-658.

²⁴ DOBROVŠAK 2005a: 641.

je da je ipak antisemitski sentiment vjerojatno i ovdje postojao, što je vidljivo već desetljeće kasnije, za vrijeme Prvog svjetskog rata.

U spomenutom ratnom sukobu Židovi su zapravo dijelili sudbinu svih stanovnika hrvatskih krajeva što se tiče oružanog sudjelovanja u sukobima, ali i nesebičnog pomaganja drugim građanima u teškim ratnim prilikama. Za vrijeme Prvog svjetskog rata, kada su mnoge obitelji ostale bez muškaraca-hranitelja, koji su bili unovačeni u vojsku, teško ranjeni ili poginuli, javio se pokret za spašavanje djece koja su se nalazila na rubu smrti od gladi. Djeca iz pasivnih krajeva; Dalmacije, Istre i Bosne i Hercegovine, kao krajeva posebno pogođenih glađu, privremeno su slana na prehranu u nešto bogatije krajeve, kod obitelji koje su ih mogle opskrbiti. U Lekeniku je jedna od ključnih osoba koja je brinula o prijemu gladne djece bio sam Julius Mann, iako ostaje nepoznato koliko je točno djece kod njega bilo smješteno i u kojem su razdoblju kod njega bila.²⁵ Unatoč svemu ovome, ratno stanje i s njim povezana nestašica hrane i resursa izazvali su burne reakcije kod naroda koji je krivio Židove kao lihvaru i prekupca koji se obogaćuju na siromašnom puku. Sve se više Židove percipiralo i kao protežirane pristaše Monarhije te odane sljedbenike politike Beča i Budimpešte.²⁶ Stoga, kad su koncem ratnih sukoba započeli napadi „zelenog kadra“ na imovinu moćnika „starog režima“, jedan od omiljenih ciljeva bile su i njemačke, mađarske, ali i židovske radnje.²⁷ Između ostalog, tada je stradala i trgovina u vlasništvu Židova iz Lekeniku susjedne Pešćenice, vjerojatno ona u vlasništvu obitelji Schwarzenberg.²⁸ O stradanju imovine Mannovih u Lekeniku nemamo vijesti, iako je za primijetiti da negdje upravo u to doba prestaje s radom njihova trgovina u mjestu, makar možda ne iz straha, već iz nekih drugih, primjerice ekonomskih razloga.

Uloga obitelji Mann u kulturnom i društvenom razvoju Lekenika u prvoj polovini 20. stoljeća

Mnogobrojna djeca Hinka Manna, koji je osim vođenja trgovine sredinom 19. stoljeća počeo otkupljivati i preprodavati staro željezo, raselila su se tijekom vremena trbuhom za kruhom po čitavoj tadašnjoj Hrvatskoj. Neki su slijedili očeve stope i otvorili svoju vlastitu trgovinu, poput Adolfa Manna u Zagrebu. Drugi su ušli u državnu službu, poput Josipa koji je postao poštar u Glini.²⁹

²⁵ Usp. *Spomenspis na spasavanje* 1921: 144 i KOLAR 2008: 220.

²⁶ DOBROVŠAK 2012: 440-445.

²⁷ DOBROVŠAK 2012: 446-450.

²⁸ BANAC 1992: 289-290.

²⁹ Izvadak iz zemljišne knjige – Lekenik erd[ödski]. HR-HDA, Ministarstvo državne riznice – Odjel za novčarstvo, državnu imovinu i dugove, Ured za podržavljeni imetak (Ponova), Nekretnine (1076-3-13), kutija 1692, „Lekenik“.

Sam Julius Mann nastavio je očevim putem. Završio je trgovački zanat, čini se u Zagrebu, te se zajedno sa sestrom nakon očeve smrti posvetio vođenju obiteljskih poslova. Vodio je najprije trgovinu koju je negdje početkom 20. stoljeća zatvorio. Godine 1900. otvorio je i krčmu u mjestu, a uz to se obogatio na preprodaji drva.³⁰ Prema podacima popisa stanovništva 1910., u samom mjestu Lekeniku živjelo je 15 Židova, dok je u istoimenoj općini, koju je činilo desetak sela i većih zaseoka, živjelo sveukupno još 5 Židova.³¹ Kasniji podaci, koji nažalost spominju samo cijele općine i kotare, govore o postupnom padu njihove populacije u mjestu i okolici. Godine 1921. u cjelokupnoj općini Lekenik, koja je administrativno pripadala kotaru Sisak, trajno je boravilo 15 osoba židovske vjeroispovijesti. Do sljedećeg popisa njihov je broj pao, kako u općini, tako i cijelom kotaru. Stoga je 1931. i u općini Lekenik zabilježeno samo 11 Židova, što je ipak najveći broj u kotaru, ne računajući sam grad Sisak u kojem ih je bilo 248 prema popisu 1931. godine.³² Za usporedbu, na zadnjem predratnom popisu 1931. mjesto Lekenik je imalo 1.236, a općina Lekenik 3.649 stanovnika.³³ Prema nekim procjenama, 1930. Židovska općina Sisak brojala je 230 članova, a 1940. godine 238 članova.³⁴ Nažalost, knjižnica i arhiv Židovske bogoštovne općine u Sisku uništeni su od ustaških vlasti za vrijeme Drugog svjetskog rata.³⁵

Gizela i Julius, kao najmlađe dvoje potomaka Hinka Manna, gotovo do kraja života su ostali u Lekeniku. Nisu se ženili te nisu ostavili izravnih potomaka. Možda baš zato su se osjećali toliko prisnima s cijelim mjestom pa danas možemo konstatirati da je njihov doprinos kulturnom i društvenom životu Lekenika doista bio nemjerljiv. Dapače, jedna od suvremenica i osobna prijateljica Juliusa Manna osamdesetih je godina dvadesetog stoljeća to lijepo sažela rečenicom: „Nitko se nije rodio nit’ umro bez Manna u Lekeniku“.³⁶ Prema svjedočanstvima suvremenika Julius i Gizela Mann nisu previše marili za vjeru svojih predaka, dok su s druge strane pomogli mnogim pojedincima, bez obzira na njihovu vjeru.

Možda jedan od zanimljivijih, ali i prvih primjera doprinosa uzdignuću mjesta je njihova pomoć izgradnji kapele Majke Božje Lurdske u Lekeniku. Ta je kapela podignuta 1903. kao ispunjenje zavjeta mjesne poštarice Ljubice Dobrić, kojoj je kćer Marija neozlijeđena izvučena iz bunara u koji je upala. Izgradnju kapele pomogli su mnogobrojni lokalni donatori. U popisu od 1901. do 1903. skuplje-

³⁰ Obrazac 1. obvezne prijave imetka Židova – ispunio i potpisao Julius Mann 13. kolovoza 1941. godine. HR-HDA, Ponova, P-Prijave (1076-3-1), kutija 623, Lekenik.

³¹ *Popis žiteljstva 1914*: 136.

³² Usp. KORENČIĆ 1979: 632; *Definitivni rezultati 1932*: 268 i *Definitivni rezultati 1938*: 92.

³³ *Definitivni rezultati 1938*: 92.

³⁴ ŠVOB 2004 (Vol. II): 500-501.

³⁵ KLASIĆ 2001: 176.

³⁶ GAJDEK 2009: 50.

nih novčanih priloga na nekoliko se mjesta nalazi prezime Mann.³⁷ Kad sve te podatke sumiramo, treba istaknuti da među obiteljima koje su najviše doprinijele izgradnji te katoličke kapele na početku 20. stoljeća stoji ime jedne židovske obitelji - obitelji Mann. I u nadolazećim godinama obitelj Mann se iskazivala u karitativno-društvenom djelovanju.

Utjecaj samog Juliusa Manna na razvoj mjesta osobito se osjetio kroz rad i postojanje dva društva. Prvo je bilo ono dobrovoljno vatrogasno. Već u 19. stoljeću u hrvatskim krajevima počinje se razvijati sustav dobrovoljnog vatrogastva, koji nastaje kako bi se zaštitio ljudski život i imovina od vatrene pogibelji. Opasnost od požara, poput onog u Lekeniku susjednoj Poljani Lekeničkoj iz 1888., koji je doslovno spalio pola sela, te osnivanje dobrovoljnih vatrogasnih društava (DVD) u drugim selima u okolici bili su jasan poticaj za osnivanje sličnog društva i u samom Lekeniku. Akcija je krenula 1909. i u nju su bili uključeni mnogi istaknuti žitelji mjesta. Sama pravila društva poslana su na odobrenje *Odjelu za unutarne poslove Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade* kao već unaprijed složen obrazac s tiskanim pravilima u kojemu je samo trebalo ispisati par praznih crta s podacima o nazivu i mjestu sjedišta DVD-a, okvirnim datumom kada bi se trebala redovno održavati godišnja skupština društva te iznosom godišnje članarine za utemeljitelje i članove društva.³⁸ Poslije potvrde pravila pristupilo se izboru funkcija. Julius Mann izabran je za prvog predsjednika društva te se na toj funkciji zadržao više od 28 godina. U prvoj polovini 20. stoljeća mjesno vatrogasno društvo uspješno je u više navrata pomoglo u gašenju požara i obrani od drugih elementarnih nepogoda. Osim toga, društvo je preko svojih vježbi, druženja i zabava bilo veliki pokretač svih važnijih društvenih događaja u mjestu.

Julius Mann vodio je društvo vrlo savjesno te mu je za svog predsjednikovanja osigurao ne samo financijsku solventnost, već im je ustupio svoje objekte za korištenje. Prilikom izgradnje novog vatrogasnog doma i tornja Mann je donirao najveći dio novca za izgradnju. Društvo je njegovom zaslugom i financijskom potporom bilo među bolje opremljenima u okolici. Ipak, u tridesetim godinama 20. stoljeća njegova prava ljubav postaje nogometni klub. Godine 1929. krenula je akcija za osnivanjem novog društva. Naime, nakon DVD-a i Sokolske čete mjestu je trebalo još jedno društvo jer je porasla popularnost nove sportske aktivnosti koja je dvadesetih godina 20. stoljeća došla i do Lekenika – nogometa. Na konstituirajućoj sjednici društva odlučeno je da se banskoj vlasti Savske banovine na potvrdu pošalju pravila novoosnovanog „Športskog kluba Lekenik“. Na istoj sjednici, na prijedlog osnivača i članova, izvršen je izbor svih funkcionara

³⁷ ŽA Peščenica, *Iskaz dobrovoljnih prinosah za gradnju kapelice Majke Božje Lurdske u Lekeniku*, s. p.

³⁸ Pravila DVD-a Lekenik HR-HDA, Zemaljska vlada, Unutarnji odsjek – Serija pravila, 1790/1909.

kluba te je jednoglasno za prvog predsjednika izabran Julius Mann.³⁹ Mann je i nogometnom klubu osigurao opremu za igru, financirao je prijevoz na gostovanja, pa čak i isplaćivao plaću za, u ono doba, navodno vrlo dobrog trenera, kako bi unaprijedio igru lokalnih igrača.⁴⁰ Doista, ukratko možemo reći kako je Julius Mann bio veliki pokretač, ali i financijski potpomagatelj akcija koje su vodile modernizaciji sredine u kojoj je živio.

Rat pred vratima

Mannova gostionica u središtu mjesta bila je prilikom svake veselice vatrogasaca ili pobjede nogometaša uvijek puna. Njegov već izgrađeni društveni status je dobrim dijelom proizlazio iz njegova velikog srca, ali i marljivosti te brige za opće dobro. Pomagao je mnogima; i pojedincima i zajednici. Mannovo bogatstvo je proizlazilo najvećim dijelom iz dobrog gospodarenja raznolikom imovinom, ali i trgovanja velikim količinama drva te ulaganja u druge tvrtke i poslovne projekte. Što se tiče imovine obitelji Mann, uočava se kako su oni godinama širili svoj imetak kupovinom raznih zemljišta u Lekeniku i okolici. Do konca dvadesetih godina 20. stoljeća možda je došlo do najvećeg zamaha kupovine posjeda. Osim oranica Vritišće, Ogradja i Denec u Lekeniku, koje su dobili kupovinom, došli su i do vrijednih vinograda, livada i pašnjaka u Prkovcu i na Gradcu te šume Rovje, a malo kasnije i do većih posjeda u Pustikama. Pritom su dva brata, Josip i Julio, dobar dio nekretnina upisali u vlasništvo svoje sestre Gizele. Dapače, kad se Josip odselio u Glinu 1918. ovjerio je pred vlastima očitovanje kojim sve nekretnine daje na uživanje i u vlasništvo sestre Gizele. Doista, Julius se bavio trgovinom, a Gizela je bila posjednica obiteljske zemlje u Lekeniku i okolici. Mannovi su neke čestice i prodavali. Godine 1930. u Lekeniku su prodali dva komada zemlje. Jednu parcelu Feliksu Skočniku, drugu Mihaelu Mužiniću.⁴¹

S druge strane, Mann je svoje bogatstvo pametno ulagao i oplodivao. Jedan od boljih primjera poslovnih interesa samog Juliusa Manna je ulaganje u tvornicu betonskih i kamenih proizvoda „Dolomit“ iz Podsuseda. Za njega znamo jer vlasnici tijekom dužeg vremenskog razdoblja nisu uspjeli vratiti 52.000 dinara posuđene toj tvrtki pa se Mann 1930. morao namiriti sudskim putem, tj. preko ovrhe njihove imovine.⁴² Ako je suditi po tome i dugovima koji su 1941. postojali prema njemu, a o kojima će biti riječi kasnije, Mann je doista bio milijunaš. Ipak,

³⁹ Pravila Športskog kluba „Lekenik“ HR-HDA, Građanske stranke i društva, inv. br. doc. 4153.

⁴⁰ KRZNARIĆ 1989: 40.

⁴¹ Izvadak iz zemljišne knjige – Lekenik erd[ödski]. HR-HDA, Ministarstvo državne riznice – Odjel za novčarstvo, državnu imovinu i dugove, Ured za podržavljeni imetak (Ponova), Nekretnine (1076-3-13), kutija 1692., „Lekenik“

⁴² „Ovršni dio“, *Narodne novine*, Zagreb, 1. kolovoza 1930., 5.

njegovo je bogatstvo, zbog kojeg je i mogao toliko ulagati u dobrobit mjesta, čini se, bilo glavnim predmetom zavisti mnogih njegovih sumještana. A ta se zavist, što je Drugi svjetski rat bio bliže, sve više miješala s antisemitizmom.

Možda je najbolji primjer antisemitizma u Lekeniku smjena Stjepana Kuzmaca, načelnika općine Lekenik i banskog vijećnika Savske banovine, koja je izvršena sredinom 1931. godine. S njome Mann nije bio ni na koji način povezan izravno. Dottični Kuzmac, makar je nakon 1929. kotirao kao pristalica šestosiječanjskog autoritarnog režima kralja Aleksandra, smijenjen je nakon žandarmerijske prijave u kojoj je stajalo da je 30. srpnja 1931. u gostionici Milana Mužinića u Lekeniku u pijanom stanju govorio protiv poretka u državi. Kuzmac je veličao Pavelića i njegov pokret, ali je njihove ideje miješao, očito s određenim vlastitim, antikapitalističkim i polukomunističkim stavovima. Ipak, ovdje je zanimljiviji početak njegova navodnog monologa u kojem je istaknuo „da židovi kapitaliste imaju u našoj državi veliko pravo, i da narod gule i iskorišćavaju, te da bi trebalo svu židovsku gamad i kapitalizam protjerati i uništiti“.⁴³

Koncem tridesetih godina 20. stoljeća, možda zbog pritisaka mlađih snaga na upravu lokalnog DVD-a i nogometnog kluba, ili zbog starosti, zasićenja, a možda i porasta antisemitizma u hrvatskom i jugoslavenskom društvu, ostarjeli Julius Mann sve se više povlači iz javnog života. Godine 1937. dao je ostavku na sve pozicije te se maknuo potpuno iz uprave DVD-a Lekenik.⁴⁴ Negdje u isto vrijeme čini se da je isto napravio i s nogometnim klubom te je isti prestao s djelovanjem već iduće 1938. godine.⁴⁵

Proglašenje NDH i početak progona nacionalnih i vjerskih manjina

Početak ratnih sukoba na tadašnjim hrvatskim prostorima obilježen je brzim vojnim raspadom Kraljevine Jugoslavije. Narod je velikom većinom radosno prihvatio novoproglašenu Nezavisnu Državu Hrvatsku. „Međutim, razočaranje je uskoro uslijedilo i simpatije hlape“.⁴⁶ Židovsko stanovništvo definitivno nije moglo očekivati ništa dobra od novih vlasti, ali s druge strane, čini se da nitko od njih nije očekivao ono što su prošli za vrijeme Drugog svjetskog rata.

Na lokalnom planu, u župnoj spomenici župnik Karlo Josip Iskra je zabilježio kako su danima, a osobito na sam Uskrs 1941., tj. 13. travnja, prolazile kolone njemačkih motoriziranih četa. „Na povratku je III. baterija (4 topa – 180 lj. 177 momčadi i 4 oficira – bilo u Peščenici od 23/IV – 31/V. Oficiri su stanovali na

⁴³ Dopis žandarmerijske stanice Lekenik kotarskom poglavarstvu Sisak od 31. srpnja 1931. HR-HDA, Politička situacija, inv. br. doc. 2262.

⁴⁴ GAJDEK 2009: 56-57.

⁴⁵ KRZNARIĆ 1989: 8.

⁴⁶ GOLDSTEIN 2009: 37.

župnom dvoru – imali su na raspolaganje veliku sobu (palaču) i dvije sobe. Dvorilo ih je 3 njemačka vojnika. Njemačka se je vojska u Peščenici lijepo ponašala.⁴⁷ Ipak, već odmah po proglašenju nove države dolazi do obračuna s pripadnicima nacionalnih i vjerskih manjina u Lekeniku i njegovoj okolici, prvenstveno Srbima, a onda i Židovima. U noći s 11. na 12. svibnja 1941. u Peščenici se dogodilo ranjavanje jednog njemačkog vojnika na straži od strane nepoznate osobe. To je novoj vlasti bila prilika da primjerom pokaže kako će kažnjavati neposluh. U Lekeniku su odmah uzeli trojicu taoca, osobe koje sa spomenutim događajem vrlo vjerojatno nisu imale veze. Ostaje nejasno čija je odluka bila da se upravo ti pojedinci kazne, ali je indikativno bilo što su spomenuti bili među rijetkim Srbima u kraju. Po rezultatima popisa stanovništva, u cijeloj općini Lekenik 1931. bilo je samo 28 pravoslavnih žitelja.⁴⁸ Što se tiče trojice taoca, župna spomenica bilježi kako su „neki Stojić, želj.[eznički] stražar Vukadinović i neki krojač Čerkez pravoslavni bili u noći u 2 sata streljani na cesti naprotiv školskog doma kraj župnog plotu – zatim obješeni na jabuku u učiteljskom vrtu uz cestu gdje su visjeli 2 dana i onda su pokopani na našem groblju u kutu desno dolje. U isto vrijeme bilo je u pravoslavnom Palanju [Palanek Pokupski] po noći skupljano za taj napadaj 5 pravoslavna“.⁴⁹ Vjerojatno su i te osobe likvidirane. Valja naglasiti da se ovdje radi o vrlo ranoj i očitoj primjeni „ključa odmazde“, po kojem se za svakog ubijenog ili ranjenog njemačkog vojnika likvidiralo veći broj zarobljenih lokalnih stanovnika, po mogućnosti komunista. To je dokaz da je takav postupak, koji je primjenjivan i ranije od Wehrmachta u Srednjoj i Istočnoj Europi, prakticiran na prostoru Hrvatske i prije njegova institucionaliziranja naredbom Vrhovne vojne komande Trećeg Reicha (OKW-a) iz rujna 1941., koja je zahtijevala da se na spomenuti način guše pobune stanovnika na jugoistoku Europe.⁵⁰ Manje od mjesec dana kasnije i vlasti NDH počinju institucionalizirati ovakav postupak pa prvo donose odredbu o „postupku kod komunističkih napadaja kad se počinitelj ne pronađe“, koja je u svojoj suštini identična spomenutoj naredbi OKW-a.⁵¹

Oni „drugi“, bilo na vjerskom ili nacionalnom planu, dakle prvenstveno Srbi, Romi i Židovi, bili su definitivno češća meta ovakvih odmazdi. Dok su se oni tijekom Drugog svjetskog rata borili za goli život, vlasti NDH provodile su dirigrano ekonomsko uništavanje svih onih osoba koje su smatrali nepoželjnim u vlastitom okruženju.

⁴⁷ ŽA Peščenica, *Spomenica...*, 6.

⁴⁸ *Definitivni rezultati 1938*: 92.

⁴⁹ ŽA Peščenica, *Spomenica...*, 6.

⁵⁰ Tekst naredbe u: *Trial of the Major War Criminals 1947* (vol. XXV): 530-533.

⁵¹ JELIĆ-BUTIĆ 1977: 232.

Podržavljenje imovine lekeničkih Židova

Položaj židovskih obitelji u Lekeniku, kao i u ostatku Hrvatske, nakon razdoblja umanjivanja njihovih prava koje se događalo u zadnjim godinama Kraljevine Jugoslavije, vrlo brzo se dodatno pogoršao po proglašenju NDH. Židovima su se, po zakonu o rasnoj pripadnosti, smatrale osobe koje su same bile te vjeroispovijesti, pojedinci kojima su troje predaka u drugom koljenu (djedovi i bake) bili Židovi, oni koji su bili u braku s Židovima te, naposljetku, oni za koje Ministarstvo unutarnjih poslova NDH na prijedlog rasno-političkog povjerenstva odluči da su Židovi.⁵² Već su se prvi mjeseci postojanja NDH pokazali pogibeljnim za židovsku manjinu u novoj hrvatskoj državnoj tvorevini. Restriktivnim zakonima ograničavalo im se slobodno kretanje i propisivalo gdje se smiju naseliti. Nakon velikih ograničenja, uvedene su potpune zabrane upisivanja Židova na sveučilišta, a pogađala ih je i zabrana bavljenja određenim poslovima. Ipak, ono čime su nove vlasti možda željele i najviše pogoditi Židove bilo je konfisciranje njihova imetka. Po zakonskoj odredbi o obveznoj prijavi imetka Židova i židovskih poduzeća od 5. lipnja 1941., oni su tijekom ljeta 1941. sami morali dostaviti podatke o sebi i svojoj imovini vlastima, tj. Uredu za obnovu privrede te općini na čijem teritoriju žive.

Već sredinom 1941. imovinu su tako prijavili i pripadnici židovskih obitelji Mann i Fischer iz Lekenika. Mann Julio je pod svoje osobne podatke u tom obrascu naveo da živi u rodnom mjestu Lekeniku, na kućnom broju 14 te da je po rođenju državljanin NDH. Pod imovinom naveo je kako je do prije tri godine posjedovao 16 rali zemlje, koje je u međuvremenu sve prodao lokalnim žiteljima, ali to isti još nisu gruntovno prenijeli. Nadalje, naveo je da je vlasnik i gostionice koju je otvorio u lipnju 1900. te da je ulagao novac u razne svrhe. Kao prilog ovom njegovom iskazu nalazimo popis dužnika njemu osobno i njegovoj sestri. Među dužnicima se spominju mnoge pravne i privatne osobe iz Lekenika i šire okolice s dosta velikim iznosima duga iskazanog u dinarima. Među 71 upisanim dugom prednjače mještani Lekenika i okolnih sela i to po par stotina do desetak tisuća i više dinara duga. Ipak, najveći dužnici su mahom bile pravne osobe poput *Drach industrije drva* iz Siska, koja je bila dužna ogroman iznos od 500.000 dinara. I sama Općina Lekenik kao pravni subjekt bila mu je dužna 44.000 dinara koje joj je Mann ustupio za regulaciju potoka Lekenčice, koji danas protječe središtem mjesta. Sveukupni iznos duga svih obveznika dosegao je 1.275.608,75 dinara (tj. kuna, nakon zamjene u omjeru 1:1). Među vrednijim pokretninama Julius Mann prijavio je svoju odjeću koju je procijenio na 2.000 dinara, a među svojim

⁵² Za više o tom i drugim zakonodavnim rješenjima kojima su vlasti NDH nastojale regulirati pitanje Židova vidi: GOLDSTEIN 2001: 117-124.

dugovima iskazao je više poreznih dugovanja te istaknuo kako je sa sestrom Gizelom on jamac žiteljima Lekenika za razna potraživanja koja Agrarna banka ima prema njima.⁵³

Imovinu je na isti način prijavila i Gizela Mann. I ona je navela da je po rođenju u Lekeniku 8. rujna 1879. državljanka NDH. Pod zanimanje, za razliku od brata koji je naveo da je vlasnik krčme, ona je istakla da je posjednica. Doista, gotovo sve nekretnine Mannovih zapravo su glasile na Gizelu. Jedan njihov dio, poput spomenute kuće i krčme na kućnom broju 14 u Lekeniku, naslijeđen je bio od brata, tada pokojnog Josipa Manna. Kao pokretne vrijednosti Gizela Mann navela je srebrni jedaći pribor vrijedan 1.000 dinara te drugi, manji, vrijedan 600 dinara. Namještaj, odjeću, živežne namirnice i ostale potrepštine kućanstva Mannovih Gizela je procijenila na 12.500 dinara.⁵⁴

Osim obitelji Mann, 1941. u mjestu je živjela druga židovska obitelj, Fischerovi. Spomena drugih židovskih obitelji u Lekeniku nema. Obitelj Fischer je također 1941., ali kolektivno, načinila prijavu svog imetka. Laura, Pavao, Oskar, Malvina i Albert Fischer su koncem lipnja 1941. svi naveli da su rođenjem državljani NDH. Majka Eleonora (rođena Schwabenitz 7. veljače 1873.) doselila je u Lekenik iz Pokupskog čini se oko 1892. godine. Njena djeca Pavao (r. 3. kolovoza 1902.), Oskar (r. 21. srpnja 1904.), Malvina (r. 7. travnja 1900.) te Albi (tj. Albert, r. 14. travnja 1906.) već su svi bili rođeni u Lekeniku. Pritom treba naglasiti da su svi bili židovske vjeroispovijesti, osim Albija koji je navodno još za Kraljevine Jugoslavije postao rimokatolik. Eleonora je navela za sebe da je udovica, Pavao je bio neoženjen, Malvina neudata, Oskar oženjen, a Albi sudbeno rastavljen. Žena Oskara Fischera bila je Marija rođena Lučić, koja je zadržala svoju rimokatoličku vjeroispovijest te je živjela u Sisku. Po zanimanju Eleonora i Malvina bile su kućanice, Pavao trgovac mješovitom robom i poljodjelac, Oskar mesar i poljodjelac, a Albi samo poljodjelac. Pavao, Oskar i Malvina navode se kao vlasnici trgovine mješovitom robom i mesnice. Fischeri su živjeli na kućnom broju 89 u Lekeniku te su bili vlasnici još nekih parcela u mjestu. U prijavi imetka su naveli kako su do prve nekretnine u mjestu došli 1880., preko nekog nasljedstva, pa istu godinu možemo uzeti kao godinu naseljavanja te obitelji u mjesto.⁵⁵ Obitelj se do 1928., čini se, bavila poljodjelstvom. Te je godine Oskar otvorio mesnicu, a 1936. Pavao, Oskar i Malvina zajednički otvaraju trgovinu mješovitom robom u Lekeniku.

⁵³ Obrazac 1. obvezne prijave imetka Židova – ispunio i potpisao Julius Mann 13. kolovoza 1941. godine. HR-HDA, Ponova, P-Prijave (1076-3-1), kutija 623., Lekenik.

⁵⁴ Obrazac 1. obvezne prijave imetka Židova – ispunila i potpisala Gizela Mann 13. srpnja 1941. godine. HR-HDA, Ponova, P-Prijave (1076-3-1), kutija 623, Lekenik.

⁵⁵ Obrazac 1. obvezne prijave imetka Židova – ispunili i potpisali Laura, Pavao, Oskar, Malvina i Albert Fischer 24. lipnja 1941. godine. HR-HDA, Ponova, P-Prijave (1076-3-1), kutija 623, Lekenik.

Početni kapital su namakli djelomično sami, ali uložili su i neki njihovi prijatelji, većinom iz okolice. I Fischerovi su priložili popis svojih dužnika i dugova. Ovdje se radi o sveukupno 164 duga bez njihovog konačnog obračuna. Ipak, iznosi dugova su relativno mali, većinom od nekoliko desetaka pa do nekoliko stotina dinara. Radi se samo o dugovima privatnih osoba, većinom mještana općine Lekenik.⁵⁶

Ovakve detaljne iskaze s prijavom imetka vlasti NDH su iskoristile u procesu konfisciranja židovskih poduzeća, pokretnina i nepokretnina. Godina 1941. i 1942. dogodilo se pravo financijsko ponižavanje hrvatske židovske populacije kroz oduzimanje imovine i sredstava za rad. Na kraju Drugog svjetskog rata, kako nije bilo legalnih nasljednika, ovi posjedi prešli su u vlasništvo nove države.

Kao što smo rekli, sam Julius Mann nije imao baš previše nekretnina. Sve se više-manje vodilo na njegovu sestru. Imovina Gizele Mann, koja se sastojala od oranica, pašnjaka, šuma, vrtova i livada te pojedinih nekretnina od poreznih općina Vukojevca i Pešćenice do Lekenika. Među njima je najvažnija bila kuća s okućnicom na kućnom broju 14 u Lekeniku koja se procjenjivala na 222.600 kuna. Spominje se da je Gizela Mann potraživala 637.804,38 kuna od svojih dužnika. Mannovima je po internaciji u logore podržavljen sav imetak, a čak se spominje njihova čuvena gostionica na kućnom broju 14 u Lekeniku.⁵⁷

Na sličan način i u isto vrijeme, tj. koncem listopada 1942., nakon njihova interniranja u logore, podržavljena je imovina i druge židovske obitelji u mjestu, Fischerovih. Poduzeće Paula Fischera je podržavljeno čini se 1942. godine. Za prvog i jedinog upravitelja nad njom je postavljen jedan lokalni pristaša novoga režima. On je razriješen nekoliko tjedana prije njene prodaje Seljačkoj zadruzi s.o.j. [s ograničenim jamstvom] za 34.655 kuna 5. studenog 1942. godine.⁵⁸ Cjelokupna ostala imovina Fischer Eleonore, Pavla, Oskara, Malvine i Albija, koja se sastojala od nekoliko oranica i livada te velike kuće u Lekeniku, podržavljena je zapravo samo nekoliko dana ranije, tj. 30. listopada 1942. godine. Njihov cjelokupni imetak, bez poduzeća, procjenjivao se na 156.800 kuna, od čega je samo kuća s užom okućnicom na kućnom broju 89 procijenjena na 100.000 kuna. Zanimljivo je kako se i njihovo poduzeće, tj. trgovina mješovite robe i skladište u selu procjenjivalo na 86.874,25 kuna od čega su zapravo nekretnine i pokretne poduzeća vrijedile 40.000, a zaostala potraživanja prema dužnicima 24.631,25 kuna. Fischerima su oduzete i razne dragocjenosti u iznosu 2.000 kuna.⁵⁹

⁵⁶ Obrazac 2. obvezne prijave imetka Židova – ispunili i potpisali Pavao, Oskar i Malvina Fischer 24. lipnja 1941. godine. HR-HDA, Ponova, P-Prijave (1076-3-1), kutija 623, Lekenik.

⁵⁷ HR-HDA, Ponova, Knjigovodstvene kartice (1076-4-1), Podržavljeno imanje... Lekenik – Julius Mann.

⁵⁸ HR-HDA, Ponova, Poduzeća (1076-3-11), Kartoni podržavljenih i prodanih poduzeća – Lekenik; Fischer.

⁵⁹ HR-HDA, Ponova, Knjigovodstvene kartice (1076-4-1), Podržavljeno imanje... Lekenik – Fischer Eleonora, Pavao, Oskar, Malvina i Albi.

Osim imovine Mannovih i Fischerovih, prema kraju rata podržavljena su i druga vlasništva u mjestu, najviše zbog „narušavanja javnog mira“. Odlukama kroz 1944. i 1945. trebale su biti podržavljene nekretnine Stjepana Mankasa-Milince, Franje Plačeka, Franje Roje, Feliksa Skončnika, Franje i Janka Tudmana, Franje Viljevca, Josipa Hanževačkog, Ivana Antolca, Franje Bunete, Stjepana Dugača, svih iz Lekenika, Ivana Šeteka iz Peščenice, Josipa Špilera iz Prkovca te Nikole Otroka, Ivana i Janka Gjuretića iz Donjeg Vukojevca. Čini se da se ovdje radi o onim vlasnicima koji su pristupili NOB-u, tj. partizanskom pokretu, pa su se vlasti NDH odlučile kazniti ih oduzimanjem imovine, makar je dvojbena jesu li te odluke ikad provedene.⁶⁰

Nestanak Mannovih iz Lekenika

Osobni položaj Mannovih i Fischerovih u Lekeniku poslije proglašenja NDH definitivno je bio težak. Nagli nestanak jednakosti po građanskim pravima povezan s namjernim financijskim upropaštavanjem od strane režima bio je velik udarac za sve „nehrvate“ i „nearijevce“. Na osobnoj, ljudskoj razini Židove je možda najviše pogodila socijalna izolacija i gubitak društvenog statusa. Ti su se fenomeni u prvo doba vjerojatno više osjetili u urbanijim sredinama od onih ipak malo prisnijih, seoskih. Makar su se Julius i Gizela Mann očito uzdali da su njihove dotadašnje zasluge za stanovnike i mjesto u kojem su proveli čitav život dovoljne da im bar osiguraju ostatak mirne starosti i u, blago rečeno, nenaklonjenom im režimu, to se pokazalo kao zabluda. Možda su se pritom uzdali i u pomoć njihovog nećaka, Hinka (mlađeg) Manna, sina Adolfa Manna koji je bio jedan od Židova koji su preko rada u tzv. *Odboru za podavanje* dolazili u svakodnevni kontakt s vlastima i koji je, čini se, doista uspio ublažiti postupak režima prema nekim Židovima.⁶¹

S druge strane, iako je sve dosta ovisilo o odnosima od mjesta do mjesta, i u mnogim lokalnim sredinama novopostavljeni funkcionari-pristalice NDH su znali prijekim pogledima gledati na svaki potez tzv. „nearijevskog“ stanovništva. Pro-lazak vremena samo je zaoštravao situaciju i davao takvima sve više diskrecijske moći da riješe „problem“ ovog stanovništva.

Doista, čini se da se društveni položaj Manna u seoskoj sredini Lekenika u prvih par mjeseci NDH, unatoč očitim i jakim pritiscima državnih i lokalnih vlasti, nije previše mijenjao. To se vidi na primjeru obilježavanja tzv. „židovskim znakom“ koje je počelo od svibnja 1941. pod prijetnjom najstrože kazne za sve prijestupnike.⁶² Novopostavljenom lekeničkom općinskom načelniku to je zadalo pravu glavobolju. U srpnju 1941. požalio se kraćim dopisom Židovskom odsjeku

⁶⁰ Vidi: HR-HDA, Ponova, Knjigovodstvene kartice (1076-4-1), Podržavljeno imanje... Lekenik.

⁶¹ GOLDSTEIN 2001: 158, 164.

⁶² GOLDSTEIN 2001: 126.

Ravnateljstva ustaškog redarstva kako je proteklih mjeseci nastojao „najstrožim mjerama poduzeti da ovopodručni židovi nose [propisane židovske] znakove“. U tužilačkom dopisu je nadalje istaknuo kako svi naponi općine propadaju jer „se isti drže kako da se njih to [nošenje znaka] ne tiče“ te je stoga zatražio da „Ustaško ravnateljstvo“ pošalje nekoliko ustaša „koji će iste jevreje baciti na prisilni rad, jer se ovog poglavarstva ne boji, niti izvršavaju naše naloge“.⁶³

Nakon ovakve prijave Židovski odsjek redarstva zatražio je opširnije izvješće od općine Lekenik s brojnim podacima o tamošnjim Židovima i dotad poduzetim mjerama protiv njih u skladu s dotad donesenim zakonima.⁶⁴ Ipak, ubrzo su shvatili da im je takav dopis proslijeđen već sredinom lipnja, dvadesetak dana ranije od prijašnjeg izvješća. U tom ranijem, ali i opširnijem dopisu stajala su imena petero članova obitelji Fischer te Juliusa i Gizele Mann s opisom njihove „neposlušnosti“. Naime, isti načelnik općine opisao je kako je od Redarstvenog odsjeka u Sisku dobio sedam znakova za Židove u svojoj općini. Iste je znakove već 29. svibnja podijelio navedenima te ih upozorio da ih moraju konstantno nositi. Ipak, nije uočavao da je itko od Židova, makar su preko svoje gostionice, trgovine te mesnice i dalje svaki dan dolazili u kontakt s ljudima, uopće nosio propisane znakove. Nadalje, načelnik se požalio kako su oni i sad dosta društveno jaki u lekeničkoj sredini; da su „isti Židovi za vrijeme prijašnjih vlada vedrili i oblačili u našoj općini [...] tako da se u općini Lekenik samo događalo što je njima prijalo, namješćivali opć[inske] načelnike njima po volji i t.d., pa misle i sada da imaju privilegij da mogu raditi po svojoj volji što hoću, jer su se nato naučili, premda im nitko od vlasti još sada ništa neće“.⁶⁵ Doista, čini se da je Mann održavao dobre veze s režimskim ljudima u šestosiječanjskom razdoblju. Za vrijeme izbora za Narodnu skupštinu 1931. obnašao je čast predsjednika biračkog odbora za mjesto Lekenik, što mu je od nekih pojedinaca za vrijeme NDH vjerojatno isticano kao krimen.⁶⁶ Načelnik je nastavio opisujući kako se lekenički Židovi i dalje slobodno „kreću među narodom, polaze na proštenje, pijući se i zabavljajući kao prije, a ne samo to nego k njima dolaze njihovi rođjaci iz Zagreba, a oni isti ne nose znakove kada se kreću po selu, već kada dodju na kolodvor onda si ih metnu, znakove. Prema tome izgleda da je mjesto Lekenik utočište Židova“.⁶⁷ I uz ovakvo navo-

⁶³ Dopis Općinskog poglavarstva lekeničkog Židovskom odsjeku Ravnateljstva ustaškog redarstva od 7. srpnja 1941. HR-HDA, Ravnateljstvo ustaškog redarstva – Židovski odsjek, 1257/1941.

⁶⁴ Naredba Židovskog odsjeka Ravnateljstva ustaškog redarstva Općinskom poglavarstvu lekeničkom od 9. rujna 1941. HR-HDA, Ravnateljstvo ustaškog redarstva – Židovski odsjek, 1257/1941.

⁶⁵ Dopis Općinskog poglavarstva lekeničkog Židovskom odsjeku Ravnateljstva ustaškog redarstva od 19. lipnja 1941. HR-HDA, Ravnateljstvo ustaškog redarstva – Židovski odsjek, 3607/1942.

⁶⁶ „Objava“, *Narodne novine*, Zagreb, 21. listopada 1931., 5.

⁶⁷ Dopis Općinskog poglavarstva lekeničkog Židovskom odsjeku Ravnateljstva ustaškog redarstva od 19. lipnja 1941. HR-HDA, Ravnateljstvo ustaškog redarstva – Židovski odsjek, 3607/1942.

đenje prijestupa lekeničkih Židova očita je činjenica kako je načelnik općine bio nemoćan u svakom pokušaju prema njima. Velika većina lokalne zajednice, makar je nesumnjivo znala za zakonske odredbe protiv Židova, nije podržavala takav tretman i stoga je svojim benevolentnim ponašanjem davala pasivni otpor svim protužidovskim nastojanjima režimskih ljudi svoje sredine. Toga je očito postao svjestan i sam općinski načelnik jer je na kraju dopisa, osim instrukcija kako dalje postupati, zatražio da, „u koliko je moguće, dobijem zaštitu od strane naslova [tj. redarstva] odnosno Ustaškog stana u Sisku, da mi u tom pogledu idu na ruku“.⁶⁸

U drugoj polovini 1941., tek nakon ova dva dopisa čini se da dolazi do pravog pogoršanja položaja Židova u mjestu, čega su i oni sami ubrzo postali svjesni. U svrhu zaštite od progona vlasti Židovi su željeli promijeniti svoju percepciju na pojavnoj razini. Mnogi od njih su podnijeli molbe u kojima su zatražili krštenje i primitak u rimokatoličku crkvu. Fischer Oskar, Pavao i Malvina kršteni su u srpnju 1941., a Julius i Gizela Mann su primljeni u katoličku vjeru krštenjem obavljenim u rujnu 1941. godine.⁶⁹ Ova su krštenja pratili posebni formulari s podacima o prelaznicima u kojima je moralo stajati i dopuštenje vlasti NDH, tzv. potvrda lične čestitosti kojom su kotarske vlasti svjedočile o podobnosti primitka pojedinca u drugu vjeru.⁷⁰ U dokumentima koji opisuju prelasku na katoličku vjeru u Župi Peščenica, kojoj je tada pripadao i Lekenik, samo od lipnja do prosinca 1941. zabilježeno je 35 prelazaka. Ipak, pomnijim čitanjem vidi se da se među upisanim rednim brojevima prelaznika ne radi samo o pojedincima, već su u pojedine kućice formulara upisane zapravo čitave obitelji.⁷¹ U župnoj Spomenici tadašnji peščenički dušobrižnik Karlo Josip Iskra zapisao je kako su za rata „Židovi, Cigani odvedeni u logor, a pravoslavni što preseljeni u Srbiju, što poklani i t.d. [...] Većina Židova i pravoslavni je prešla na katolicizam; mi smo ih svećenici rado primali, premda samo znali, da to rade samo od straha. Ali ovo ni nije ništa pomoglo. 53 pravoslavni od 16-60 god. iz bližnjih mjesta (Cerje, Letov.[anski] Vrh i Palanjek srb. [Palanjek Pokupski]) bili su jedne noći u jesen 1941. odvedeni autima i bez traga negdje posmicani. Njihove crkve na mnogim mjestima porušene (u Sisku, Petrinji, N. Gradiški). Mi smo se zaklinjali za nje preko dobrog i odvažnog našeg nadbiskupa dr. Alojzija Stepinca, ali bilo je sve u zalud. Moloh je proždru sve!“⁷² Iz ovoga opisa vidimo kako je i lokalni župnik

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ ŽA Peščenica, *Formulari prelaznika na katoličku vjeru (1941-1962)*, redni br. prelaznika 15 (Oskar Fischer), 16 (Pavao Fischer), 17 (Malvina Fischer) te 32 (Julius Mann) i 33 (Gizela Mann).

⁷⁰ ČULINOVIĆ 1970: 350-351. Zahvaljujem prof. dr. sc. Ivi Goldsteinu na objašnjenjima i vrijednim podacima vezanim uz problematiku prelaska Židova na katoličku vjeru.

⁷¹ Vidi više: ŽA Peščenica, *Formulari prelaznika na katoličku vjeru (1941-1962)*

⁷² ŽA Peščenica, *Spomenica...*, 9.

Iskra bio itekako svjestan svrhe prijelaza. „Prelaznicima“ na rimokatoličku vjeru su doista u tim turbulentnim vremenima pomogli mnogi svećenici i druge osobe. Mnogima od njih je bilo jasno da se ovime nastoje spasiti životi, bez obzira na iskreno vjerovanje. Na žalost, ni to nije pomoglo.

Iako je gotovo sigurno da bi zbog same prirode ustaškog režima prije ili kasnije Julius Mann i ostali lekenički Židovi završili u logoru, to ne umanjuje činjenicu da su ih glave zapravo došli zavist poznanika i neriješeni problemi iz prošlosti. Režim NDH je širom Hrvatske dobrim dijelom poslužio kao paravan pojedincima da se obračunaju s neprijateljima iz svoje vlastite prošlosti. U Mannovu slučaju radilo se o vrijednim nekretninama koje su se nalazile na atraktivnim lokacijama u samom centru Lekenika, a do kojih su htjeli opet doći nasljednici bivšeg vlasnika. Upravo su oni u nekoliko navrata podnosili pritužbe raznim uredima NDH tražeći izvlaštenje te imovine od Mannovih i povratak u njihovo vlasništvo.⁷³ Jedan od četvorice „oštećene“ braće uputio je dosta oštro i prokazivačko pismo u kojem ne samo da traži povratak imovine koju je „prisvojio židov Mann Julio iz Lekenika kada smo mi bili još malodobni“, nego je zatražio i potpuno „odstranjenje židova, koji se nalaze u Lekeniku“ navodeći da „isti židovi imaju i danas kod nekih ljudi velike protekcije i još se danas vladaju i nepokoravaju se vlastima kao ni općini a pogotovo Julio Mann, koji je do nedavna kao židov imao cijelu općinu-kao i kotar Sisak, pak i još sada se slobodno kreće kao i ostali židovi [...] govoreći: ‘Ja sam pošten židov i meni se nemože ništa dogoditi’, i s time faktično neki neuki ljudi drže da je to istina i da će opet doći vrijeme kada će oni opet drmati kako su i prije drмали, a opet židov Oskar Fišer izjavio je jednom prilikom da je Adolf Hitler krvolok i mučitelj naroda i da neće dugo te daće Englezi opet ojačati i skršiti Hitleru glavu“.⁷⁴ Nadalje, naglasio je kako isti Židovi imaju još dosta moći u općini te da istu koriste da „nagovaraju i huškaju ljude protiv današnjeg poretka u državi“ nazivajući ga prolaznim, što stanovništvo drži istinitim. „Iz gore navedenih razloga molim kao državljanin Nezavisne Države Hrvatske i pristaša današnjeg pore[t]ka, da se isti židovi odstrane iz područja općine Lekenik, ka[k] o su se odstranili iz drugih mjesta, jer, dok su oni ovdje još uvijek ljudi-općinari nisu stupili u Ustaški pokret, jer ih isti puntaju, a i sami ljudi su u dvoumici poradi toga, što su isti židovi ovdje, te se boje da se isti, kako oni govore ‘ne preokrene’ te da se ne osvete“.⁷⁵

⁷³ Npr. Dopis Državnog povjerenstva za ispitivanje podrijetla imovine u Zagrebu g. N.N. [podaci poznati autoru rada] od 11. ožujka 1942. HR-HDA, Ravnateljstvo ustaškog redarstva – Židovski odsjek, 3607/1942.

⁷⁴ Pismeni podnesak N.N. [podaci poznati autoru rada] Ravnateljstvu ustaškog redarstva od 1. travnja 1942. HDA, Ravnateljstvo ustaškog redarstva – Židovski odsjek, 3607/1942.

⁷⁵ Isto.

Ravnateljstvo ustaškog redarstva ovaj je podnesak ustupilo koncem travnja 1942. Ustaškoj nadzornoj službi.⁷⁶ Dana 15. lipnja 1942. Ustaška nadzorna služba izvijestila je Ravnateljstvo ustaškog redarstva o upućivanju Židova u sabirni logor u Jasenovac, odnosno u Staru Gradišku po Kotarskoj oblasti u Sisku. Među pet imena spominju se Julius Mann i sestra mu Gizela te Malvina i Elizabeta Fischer.⁷⁷ Navodno su vijesti o odvođenju Juliusa Manna stigle i do njegovih prijatelja koji su ga odlučili ispratiti bar do vlaka koji ga je odveo u internaciju te sigurnu smrt. Teško je svjedočiti je li to bio izraz brige za dragim prijateljem ili čak i iskrenog pasivnog otpora vlastima NDH. Pri ulasku u vlak Julius Mann je navodno ostavio svom prijatelju Franji Bogoviću srebrnu tabakeru s posvetom, dar lekeničkih nogometaša iz 1930. godine. Pri posjeti Mannova rođaka i nasljednika Hanana Greena Lekeniku 2007. godine, vjernog tragača za vlastitim korijenima, gosta su dočekali predstavnici nogometnog kluba i DVD-a. Tom prilikom Bogovićev unuk Josip Ljubić vratio je Mannovu nasljedniku tu tabakeru.⁷⁸

Nakon ulaska u spomenuti vlak u ljeto 1942. Juliusu i Gizeli Mann se gubi svaki trag. Vjerojatnije je da su bili internirani u Jasenovcu, makar je moguće da su završili oboje i u Staroj Gradišci, a u konačnici i u nekom drugom logoru. Sigurno je jedino da iz logora nisu izišli živi. Točan datum, pa čak i godina smrti Juliusa i Gizele Mann ostaju nepoznanica. Prema službenim podacima Spomen područja Jasenovac, oboje su ubijeni već 1941., što je očita greška.⁷⁹ Jedini možebitni trag prema točnom vremenu smrti nalazimo u *Popisu zavičajnika Lekenika erdöskog* koji je vođen kroz kraj 19. i prvu polovicu 20. stoljeća. Popise zavičajnika vodile su upravne općine, a za NDH Općina Lekenik, kao što smo vidjeli, definitivno više nije bila Mannov zaštitnik pa možemo pretpostaviti da su podaci iz popisa okvirno točni. U dijelu popisa u kojem stoji dom obitelji Mann samo je uz Gizelu olovkom upisana 1943. kao godina smrti. Iako kraj imena ostarjelog Juliusa Manna nije ništa zapisano, teško je očekivati da bi on nadživio svoju sestru.⁸⁰ Ipak, po tom pitanju stvari još ostaju otvorene te se nadamo daljnjem rasvjetljavanju okolnosti i vremena smrti Juliusa Manna, kao i ostalih stradalih.

⁷⁶ Dopis Ravnateljstva ustaškog redarstva Ustaškoj nadzornoj službi od 24. travnja 1942. HDA, Ravnateljstvo ustaškog redarstva – Židovski odsjek, 3607/1942.

⁷⁷ Dopis Ustaške nadzorne službe Ravnateljstvu ustaškog redarstva od 15. lipnja 1942. HDA, Ravnateljstvo ustaškog redarstva – Židovski odsjek, 4388/1942.

⁷⁸ „Tabakera nakon 77 godina ponovo u rukama porodice Mannovih“, *Leken*, vol. 41/42., Lekenik, 2007., 10.

⁷⁹ Pregled i pretraga poimeničnog popisa žrtava KCL Jasenovac 1941.-1945. <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618> (posjet 8. 8. 2013.).

⁸⁰ Matični ured Sisak-ispostava Lekenik, Popis zavičajnika Lekenika erdöskog, kućni broj 14 (obitelj Mann).

Zaključak

Hrvatska historiografija, osobito u zadnjih nekoliko desetljeća, dala je mnoštvo vrlo vrijednih doprinosa poznavanju problematike vezane uz pravni položaj, doseljavanje te djelovanje židovskih zajednica. Unatoč tome, i danas malo znamo o svakodnevnom životu Židova u nekim manjim sredinama te o tragu koji su oni ostavili na njihov razvoj. Židove, kao kompaktnu i dobro raspoznatljivu grupu stanovništva koja je današnju Hrvatsku definitivno po mnogočemu zadužila, Drugi svjetski rat je demografski decimirao. Oni koji su nestali, kao obrazovan i dobro situiran sloj građanstva, zbog ratne su situacije iza sebe ostavili tek ponešto izvora o svom postojanju i djelatnosti. Stoga se njihov život mora slagati na temelju fragmentarnog gradiva raznih provenijencija. Tim izvorima, poput kamenčića stvaramo mozaik te ocrtavamo što se i kako događalo u vremenu njihova života.

Julius Mann, rođeni Lekeničanin, posjednik, trgovac, mecena Lekenika i okolice, puno je toga dao zajednici. Bez njega ne samo da ne bi bilo lokalnog vatrogasnog društva, danas jednog od najtrofejnijih u Hrvatskoj, već štoviše, može se reći da ne bi bilo ni Lekenika kakvog danas poznajemo. Njegova ruka osjetila se u mnogim sferama onodobnog života. Ona je usmjeravala i poticala razvitak mjesta u pozitivnom smislu. Na žalost, to nije bilo dovoljno da mirno proživi svoju starost. Iako točno vrijeme, mjesto i okolnosti njegove smrti ostaju nejasne, možemo tvrditi kako su agresivni antisemitizam i ljudska zavist na najtragičniji način prekinuli njegov život obilježen brigom za zajednicu. Ista je sudbina snašla i sve ostale lekeničke Židove. Ipak, i sami su njihovi progonitelji stradali do kraja rata.

Bibliografija

Izvori

HR-HDA, Građanske stranke i društva

HR- HDA, Ministarstvo državne riznice – Odjel za novčarstvo, državnu imovinu i dugove, Ured za podržavljeni imetak (Ponova), Knjigovodstvene kartice (1076-4-1).

HR-HDA, Ministarstvo državne riznice – Odjel za novčarstvo, državnu imovinu i dugove, Ured za podržavljeni imetak (Ponova), Nekretnine (1076-3-13).

HR-HDA, Ministarstvo državne riznice – Odjel za novčarstvo, državnu imovinu i dugove, Ured za podržavljeni imetak (Ponova), Poduzeća (1076-3-11).

HR-HDA, Ministarstvo državne riznice – Odjel za novčarstvo, državnu imovinu i dugove, Ured za podržavljeni imetak (Ponova), P-Prijave (1076-3-1).

HR-HDA, Politička situacija.

HR-HDA, Ravnateljstvo ustaškog redarstva – Židovski odsjek.

HR-HDA, Zbirka mikrofilmova matičnih knjiga.

HR-HDA, Zemaljska vlada unutarnji odsjek – Serija pravila.

Matični ured Sisak-ispostava Lekenik, Popis zavičajnika Lekenika erdödskog.

Župni arhiv Župe Uznesenja Blažene Djevice Marije Peščenica (ŽA Peščenica), *Formulari prelaznika na katoličku vjeru (1941-1962)*.

ŽA Peščenica, Iskaz dobrovoljnih prinosah za gradnju kapelice Majke Božje Lurdske u Lekeniku.

ŽA Peščenica, Spomenica Župe Uznesenja BDM Peščenica (*Spomenica...*).

Narodne novine, Zagreb, 1930.-1931.

Obzor, Zagreb, 1892.

Literatura

BANAC, Ivo. 1992. 'Emperor Karl Has Become a Comitadji': The Croatian Disturbances of Autumn 1918. *The Slavonic and East European Review*, 2/70, 284-305.

ČULINOVIĆ, Ferdo. 1970. *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Beograd: Vojnoizdavački zavod.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921 godine. 1932. Beograd: Državna štamparija.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine. 1938. Vol. II., Beograd: Državna štamparija.

DOBROVŠAK, Ljiljana. 2003. Hrvatska javnost prema Židovima krajem 19. stoljeća (za vrijeme Dreyfusove afere od 1894.-1899.). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – magistarski rad.

DOBROVŠAK, Ljiljana. 2005b. Emancipacija Židova u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji u 19. stoljeću. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 37: 125-143.

DOBROVŠAK, Ljiljana. 2012. Fragmenti iz povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata (1918-1941). U *1918. u hrvatskoj povijesti*, ur. Željko Holjevac, 427-453. Zagreb: Matica hrvatska.

DOBROVŠAK, Ljiljana. 2007. Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783.-1873.), Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – doktorska disertacija.

DOBROVŠAK, Ljiljana. 2005a. Židovi u banskoj Hrvatskoj u zbivanjima 1903.-1904. *Časopis za suvremenu povijest*, 3/37, 635-652.

DOBROVŠAK, Ljiljana. 1997. Židovi u hrvatskim zemljama 1848/1849. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 30: 77-89.

DUKOVSKI, Darko. 2004. *Istra: Kratka povijest dugog trajanja*, Pula: Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika.

GAJDEK, Đuro. 2009. *Dobrovoljno vatrogasno društvo Lekenik 1909.-2009*. Lekenik: DVD Lekenik.

GOLDSTEIN, Ivo. 1996. Antisemitizam u Hrvatskoj: Korijeni, pojava i razvoj antisemitizma u Hrvatskoj. U *Antisemitizam, holokaust, antifašizam*, Zagreb: Židovska općina Zagreb, 12-52.

- GOLDSTEIN, Ivo. 2001. *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb: Novi Liber.
- GOLDSTEIN, Ivo. 2009. Nezavisna Država Hrvatska 1941. godine: put u katastrofu. U *Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.* ur. Sabrina P. Ramet. Zagreb: Alinea, 29-41.
- GOLDSTEIN, Ivo, KOVAČ, Vlasta. [s.a.] „Hinko Mann“, Židovski biografski leksikon (u postupku izrade), Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- JELIĆ-BUTIĆ, Fikreta. 1977. *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945.* Zagreb: SNL Liber – Školska knjiga.
- KLASIĆ, Hrvoje. 2001. Antisemitizam u Sisku na prijelazu stoljeća (1897.-1903.): Prilog proučavanju židovstva u gradu Sisku. *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak*, 2: 175-197.
- KOLAR, Mira. 2008. *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvog svjetskog rata.* Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- KORENČIĆ, Mirko. 1979. *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971.* Zagreb: JAZU.
- KRZNARIĆ, Željko. 1989. *Šezdeset godina NK „Sloga“ 1929-1989. Lekenik*, Lekenik: Nogometni klub „Sloga“ Lekenik.
- Popis žiteljstva od 31. prosinca 1910. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji.* 1914. Zagreb: Zemaljski statistički ured.
- SABLJAR, Vinko. 1866. *Mjestopisni rječnik kraljevinah Dalmacije Hèrvatske i Slavonije.* Zagreb: A. Jakić.
- Spomenspís na spasavanje istarske, dalmatinske i bosansko-hercegovačke djece za vrijeme svjetskog rata.* 1921. ur. Ljudevit Krajačić. Zagreb: Naklada „Narodne zaštite“.
- ŠVOB, Melita. 2004. *Židovi u Hrvatskoj*, Vols. I-II., Zagreb: Židovska općina Zagreb.
- Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal.* 1947. Vol. XXV., Nuremberg: International Military Tribunal.
- TURKALJ, Jasna. 2004. Stranka prava i izbori za Hrvatski sabor na području bivše Vojne krajine 1883. godine. *Časopis za suvremenu povijest*, 3/36, 1013-1037.

World wide web

- Destroyed Jewish Community: Rechnitz. <http://www.scholemandfriends.com/JH/Rechnitz/JH-Rechnitz.htm> (posjet 21. 8. 2013.)
- Pregled i pretraga poimeničnog popisa žrtava KCL Jasenovac 1941.-1945. <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618>, (posjet 8. 8. 2013.)
- The 44th Academy Awards (1972) Nominees and Winners. <http://www.oscars.org/awards/academyawards/legacy/ceremony/44th-winners.html> (posjet 18. 8. 2013.)

Being a Jew on a Croatian countryside: A sketch for the portrait of Julius Mann, Lekenik's merchant and patron (1870-1943?)

Croatian historiography, especially in the last few decades, gave a number of very valuable contributions. Today we can understand many issues related to the legal status, immigration and the activities of Jewish communities in Croatia. Despite this, we know little about the everyday life of Jews in certain smaller communities and about the mark they left on their development. Jews, as a compact and well-identifiable group of people, who has definitely contributed a lot in shaping of present day Croatia, were decimated during the Second World War. Those who have disappeared, as educated and rather prosperous social class, due to the war situation left behind only some sources of their existence and activities. Therefore, their life must be compiled from fragmented material of various provenances. With those sources we create a mosaic in which we can see the outlines of what and how happened during their lives.

Julius Mann, a native of Lekenik, landowner, merchant and benefactor has done enormous work for the local community. Without him not only there wouldn't be a local fire brigade, today one of the most prize winning companies in Croatia. Indeed, we can even say that without him Lekenik wouldn't be a settlement as we know it today. Mann's presence was felt in many spheres of the contemporary life. It guided and encouraged the positive development of the village. Unfortunately, it was not enough to let him quietly live out his old age. Although the exact time, place and circumstances of his death are unclear we can affirm that aggressive anti-Semitism and human envy disrupted and stopped in the most tragic way this life that was marked by his concern for the entire community. And the same tragic fate came upon all the other Jews of Lekenik. However, their persecutors themselves were killed by the end of the war.

Key words: Julius Mann, Jews, Lekenik, Society, WWII

Ključne riječi: Julius Mann, Židovi, Lekenik, društvo, Drugi svjetski rat

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 45

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2013.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 45

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Damir Boras

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek),
Hrvoje Petrić (rani novi vijek), Željko Holjevac (moderna povijest),
Tvrтко Jakovina (suvremena povijest), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest), Zrinka
Blažević (teorija i metodologija povijesti)

Međunarodno uredničko vijeće / International Advisory Board

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nada Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Kristina Milković

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama/The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Ivanka Cokol

Boris Bui

Lektura

Julija Barunčić Pletikosić

Tisak

Zrinski d.d. Čakovec

Naklada

300 primjeraka

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*